

All Inclusive

Ben Jongbloed

ALL INCLUSIVE

Een kritische rondgang door het exclusieve
resort van de menselijke existentie

Een wijsgerig-antropologische studie

FILOSOFIE BIJ IJZER

- Alain Badiou – De ethiek (*Essay over het besef van het Kwaad*)
Bakker/Brouwer (red.) – Liberticide (*Kritische reflecties op het Neoliberalisme*)
Bakker/Brouwer (red.) – Vrijheid. Maar voor wie?
Roland Barthes – Mythologieën
Roland Barthes – Uit de taal van een verliefde
Guy Debord – De spektakelmaatschappij & Commentaar
op de spektakelmaatschappij
Guido Eekhaut – Waarheid en werkelijkheid
Vilém Flusser – Een filosofie van de fotografie
Vilém Flusser – In het universum van de technische beelden
Willem Gooijer – De achterkant van het tapijt (*Een zoektocht naar de rol van het toeval
in de wereld*)
Boris Groys – Het communistische postscriptum
Hans Jonas – Het principe verantwoordelijkheid
Mieke Moor – Tussen de regels (*Een esthetische beschouwing over geweld van organisatie*)
José Ortega y Gasset – Wat is filosofie?
Pierre-Joseph Proudhon – Wat is eigendom? (*Onderzoek naar de beginselen van recht en bestuur*)
Situationisten – Rue Sauvage
Hans Vaihinger – De filosofie van het alsof

© copyright 2016 Ben Jongbloed/Uitgeverij IJzer, Utrecht

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij IJzer. Uitgeverij IJzer probeert haar boeken zo goed mogelijk te verspreiden. Kunt u een uitgave van IJzer niet vinden in de boekhandel, rechtstreeks bestellen bij de uitgeverij – zonder extra kosten – kan ook. Stuur een kaartje naar: Uitgeverij IJzer, Postbus 628, 3500 AP Utrecht of stuur een e-mail: uitgeverij.ijzer@hetnet.nl of bel: 030 252 17 98

www.uitgeverij-ijzer.nl

ISBN 978 90 8684 138 7

De boeken van IJzer worden uitgegeven
onder redactie van Willem Desmense.
Omslagontwerp en typografie binnenwerk:
Damiaan Renkens.

INHOUD

INLEIDING EN VOORWOORD – DE AANBIEDING	7
DEEL I – DE ACCOMMODATIE	
§ 1 Potentie en expressie – zuivere en specifieke vormen	21
§ 2 Zuivere en specifieke vormen en hun verhouding tot tijd en ruimte – een visie op metafysica	60
§ 3 Intermezzo: essenties en begrippen	94
§ 4 Mogelijkheden en beperkingen ten aanzien van TR-objecten	100
§ 5 De eenheden van semiosis	142
§ 6 De ontologische status van het niet-TR-domein	163
§ 7 Tussenbalans	226
DEEL II – HET VERBLIJF	
§ 1 De mens in zijn verhouding tot tijd en ruimte	235
§ 2 De narrativiteit van het menselijk bestaan	260
§ 3 Determinisme of contingentie?	315
DEEL III – DE FACILITAIRE DIENSTVERLENING	
§ 1 Het taalsysteem; taalvorm en taalteken	367
§ 2 Taal en werkelijkheid (1) – enkele fundamentele kwesties	427
§ 3 Taal en werkelijkheid (2) – uitbreiding; organisatievormen van taaltekens	498
§ 4 Enkele discussies	521
AANHANGSEL: WERKELIJKHEID EN FICTIE	539
NOTEN	601

INLEIDING EN VOORWOORD

DE AANBIEDING

Het voorliggende werk is een filosofisch onderzoek naar de mogelijkheden en grenzen van het menselijk denken en handelen. Het wil in het bijzonder zijn licht laten schijnen over eigenschappen van mens en werkelijkheid die we mogen beschouwen als fundamentele voorwaarden voor die mogelijkheden en grenzen. Dat houdt in dat dit onderzoek een kritisch onderzoek zal zijn en dat er dus in eerste instantie geen uitspraken zullen worden gedaan over feitelijke existentie, maar over de mogelijkheidsvoorwaarden daarvoor. Zo leidt de aanname dat de mens ‘stelsels’ van universalia en abstracta vormt, die we kunnen aanduiden door middel van een daarmee verbonden begrippenapparaat, in eerste instantie tot de opvatting dat hij mogelijk beschikt over een ‘minimale metafysica’ (term ontleend aan Schomakers) die afdoende is om eventueel het gehele universum van metafysica te voorzien; pas in tweede instantie probeer ik aannemelijk te maken dat hij inderdaad over die ‘minimale metafysica’ beschikt. Daarbij wijs ik er meermalen op dat de acceptatie van een bepaalde vorm van existentie niet automatisch hoeft in te houden dat andere, daarmee ‘concurrerende’ vormen, louter om die reden geen bestaansrecht zouden hebben. Wel probeer ik aan te tonen dat dergelijke opties minder verdedigbaar zijn. Omdat we met filosofie van doen hebben en niet met wetenschap – die immers uitgaat van feitelijke en dus controleerbare data – kan alleen argumentatieve overtuigingskracht de doorslag geven in die gevallen waar meerdere concepten in het geding zijn.

7

Het spreekt welhaast vanzelf dat een onderzoek naar menselijke condities niet mag stoppen bij de mens zelf, maar dat de werkelijkheid waar hij deel van uitmaakt daarin meegenomen moet worden. We zien dan niet alleen dat die werkelijkheid in belangrijke mate fungeert als zijn ‘tweede huid’, maar tevens dat hij daarbinnen niet als een anomalie rondzwalkt om er met enige regelmaat en onverhoeds door ge-

attaqueerd te worden, maar dat hij zich zo goed mogelijk tracht aan te passen aan zich voortdurend wijzigende omstandigheden.

Deze studie bestaat uit drie delen. Omdat het mij opviel dat de door mij gehanteerde methodiek zich laat vangen in de stand en gang van zaken rond toeristische resorts, heb ik zowel de studie als geheel als haar onderdelen titels gegeven die daar op pregnante wijze naar verwijzen. In het eerste deel, *De accommodatie*, probeer ik een theoretisch model te construeren van het resort waarvoor de mens 'geboekt' heeft en waarin hij gedurende zijn gehele bestaan mag/moet verblijven. Let wel: ieder persoon heeft z'n eigen resort; communicatie met bewoners van andere resorts is mogelijk, maar heft de principiële gescheidenheid van de resorts niet op – hoewel dat niet zo ervaren wordt. In dit deel ontwikkel ik de voorwaarden waaronder dit allemaal tot expressie moet/kan komen. Zo onderzoek ik mogelijkheden om in ieder geval één 'vorm' van metafysica te 'redden' van de verschillende pogingen die met name vanuit het veld van neurowetenschappers en AI-deskundigen ondernomen zijn en worden om alles wat naar metafysica zweemt te elimineren of verdacht te maken. Ik heb me hierbij in het bijzonder laten inspireren door de (impliciete en expliciete) opvattingen ter zake van Jaap van Heerden en Ben Schomakers – mentale (!) steun die beslist nodig was om met enig zelfvertrouwen het hoofd aan de te bestrijden moloch te kunnen bieden. Tegelijk was het echter ook nodig op het stuk van metafysica afstand te nemen van met name die auteurs die zich – meestal op grond van religieuze overwegingen – laten verleiden tot standpunten die niet of nauwelijks rationeel-logisch kunnen worden beargumenteerd, maar voornamelijk op geloofsbelijdenissen neerkomen. Ik ben echter de mening toegedaan dat filosofische redeneringen en spirituele uitspraken zoveel mogelijk van elkaar moeten worden onderscheiden. Evenals filosofische en wetenschappelijke trouwens. Het is alleen maar winst als genoemde geestelijke activiteiten zich tot hun eigen territorium beperken. Doorslaggevend voor mijn keuze voor minimale metafysica is het functionele gegeven dat wij in staat zijn op basis van een gelimiteerd aantal waarnemingen andere waarnemingen en voorstellingen te herkennen resp. te creëren als zijnde op enigerlei wijze aan die eerder gedane waarnemingen gelieerd. Als ik tot nu toe in mijn leven 100 individuele fietssen heb waargenomen, ben ik niet alleen in staat gemotiveerd een volgend object al dan niet tot die groep van 100 toe te laten, maar ook om me een object voor te stellen dat niet identiek is aan een van die groepsleden,

maar er door mij – wederom gemotiveerd – toch mag worden toegerekend. Dit is alleen mogelijk als die waargenomen objecten afstand doen van hun specifieke tijdruimtelijke (TR-)kenmerken en een fase van niet-tijdruimtelijkheid (niet-TR-heid) binnentreden. Dit proces vindt plaats in, beter: vormt – ons on(der)bewuste. Een vorm van existentie die niet-TR is noem ik *metafysisch*; hij kan als zodanig niet worden waargenomen, maar we hebben goede redenen hem te postuleren. In navolging van Schomakers noem ik dit proces en dit resultaat ‘minimaal metafysisch’. Voor Schomakers is deze minimale metafysica ‘pas een begin’; voor mij is zij in principe niet alleen voldoende, maar zelfs het maximaal haalbare, omdat alle andere denkbare varianten van metafysica vanuit de minimale variant be- en gedacht kunnen worden en daarom argumentatief ‘aan tempo en urgentie verliezen’. Ik beschouw de aldus ontstane, aan ons onbewuste regelkamer als een element van een van de hoofdpijlers waarop ons bestaan berust. De twee andere elementen daarvan zijn de *materiële werkelijkheid* en *ons bewustzijn*. Eerstgenoemde is de werkelijkheid die onafhankelijk van welke waarnemer ook bestaat en fundamenteel TR is. Omdat we het vermogen missen deze werkelijkheid in haar essentiële kwaliteiten te kennen, moeten we haar eveneens postuleren. Het is de fysische werkelijkheid die ons voortdurend bestookt met prikkels. Om dat bombardement in goede banen te leiden, hebben we het niet-TR nodig: in zijn functie van regelkamer moet dit ervoor zorgen dat alleen die prikkels worden toegelaten die op een bepaald moment van belang zijn voor een voor ons zo ‘voordelig’ mogelijke positie binnen die werkelijkheid. Het eindresultaat van deze – zich in het algemeen onbewust voltrekkende – interventies is wat we als mentale beelden in ons bewustzijn – het derde element – waarnemen of ons voorstellen. Alleen die mentale beelden zijn aan ons immanent, het niet-TR en de fysische werkelijkheid zijn aan ons transcendent. Deze drie elementen noem ik *domeinen*; zij vormen tezamen de eerste hoofdpijler van ons bestaan. Ze vertegenwoordigen twee verschillende zijnswijzen, de fysische en de metafysische – meer zijnswijzen zijn er niet. Het aan ons immanente domein is een samengaan, een vervlechting, van deze twee. *Onze existentie berust fundamenteel op de activiteiten en interacties van deze drie domeinen.*

Maar zij vormen niet de enige hoofdpijler waarop onze existentie rust. De ‘voordelige positie’ die wij, meestal onbewust, steeds nastreven – zie hiervoor – is niet een willekeurig en lukraak bijeengeharkte hoeveelheid waarnemingen of voorstellingen, maar gaat altijd uit van

een bepaalde en reeds bestaande verhouding die wij tot de werkelijkheid hebben opgebouwd; zij vertrekt altijd vanuit betekenisgeving, een activiteit die zich buiten ons bewustzijn voltrekt, maar te allen tijde uitgangspunt is van ons denken, voelen, handelen, oordelen. Een bestaan daarzonder is niet alleen onvoorstelbaar, maar bovenal onmogelijk. Dit regulerend principe is *semiosis*. Het zal duidelijk zijn dat deze *semiosis* in feite alle interacties betreffende de wijze waarop de domeinen zich 'in ons' manifesteren, initieert en dicteert, en dat des te nadrukkelijker als ons levensverhaal zich gaandeweg tijdens ons leven sterker profileert. *Semiosis* als zodanig is principieel waardenvrij, wat wil zeggen dat zij in kwalitatieve zin een onbeschreven blad is – zij is alleen een, onontkoombare, potentie tot betekenisgeving. *Semiosis* is een van onze *essenties*, te onderscheiden van *entiteiten*: 'verzamelingen' van aan elkaar verwante waarnemingen (abstracties en universalia) die, ontdaan van hun TR-heid, het niet-TR-domein vormen. *Entiteiten* hebben kwaliteiten, *essenties* niet, zij zijn alleen sturend werkzaam. De aard van het 'gebouw van entiteiten' is afhankelijk van en tegelijk bepalend voor onze levenssituatie, *essenties* zorgen ervoor dat zo'n gebouw wordt opgetrokken. *Semiosis* is de tweede hoofdpijler onder ons bestaan. De derde, de taal, komt in het derde deel aan de orde. Alles wat ons leven mogelijk maakt en gestalte geeft is in principe op deze drie hoofdpijlers terug te voeren.

In Deel I ga ik in op de aard en de functie van de pijlers 'domeinen' en 'semiosis'. Ik ontwikkel een zienswijze op de menselijke existentie die gebaseerd is op theoretische overwegingen en hun implicaties betreffende de genoemde pijlers en, niet in de laatste plaats, op hun onderlinge samenhang. In de verschillende paragrafen worden allerlei kwesties aan de orde gesteld betreffende vormen, tijdruimtelijkheid, monisme, dualisme, waarnemingen, voorstellingen, domeinen, objecten, entiteiten, *essenties*, begrippen, transcendentie, immanentie, fysica, metafysica, waarheidsclaims, epistemologie – waarbij ik zo nodig andere zienswijzen ter vergelijking opvoer. Omdat ik veel op verkenningsstochten ga, als het ware het resort goed wil leren kennen en adequaat wil beschrijven, heb ik dit deel *De accommodatie* genoemd. Wezenlijk voor deze studie, en niet alleen voor dit deel, is het zoeken van de 'confrontatie' tussen waar een formele analyse van een 'semiosis-vrije' werkelijkheid 'noodzakelijk' toe leidt en de verschillende manieren waarop de door *semiosis* gestuurde mens dit alles interpreteert en naar zijn hand zet. Onnodig te zeggen dat de aspecten van deze comparanten die we niet kunnen kennen ge-

postuleerd moeten worden – en dan nog alleen als daarvoor acceptabele argumenten bestaan.

In Deel II zijn de noodzakelijke voorbereidingen achter de rug en kunnen de ‘gasten’ ‘boeken’. Dit deel heeft daarom de titel *Het verblijf* gekregen. De bedoeling is dat de in het eerste deel ontwikkelde zienswijzen op de mens en zijn verhouding tot de (zijn) werkelijkheid geprojecteerd worden; we zien hoe de ‘gasten’ van de verschillende accommodaties gebruikmaken. Er komt daarbij onder meer naar voren dat de mens qua TR-heid een dual wezen is dat zijn leven noodzakelijk op narratieve wijze gestalte geeft. Ook besteed ik aandacht aan de waarheidsclaims van determinisme en contingentie, en, beknopt, aan de vraag hoe vrij onze wil is – alles in het kader van en gerelateerd aan de eerder ontwikkelde inzichten. En passant komen nog een aantal opmerkingen betreffende onze moraal en, met name, de traditionele kijk op geschiedenis en geschiedwetenschap aan de orde.

Deel III staat vrijwel geheel in het teken van de taal. Omdat taal ons belangrijkste denk- en communicatiemiddel – maar niet het enige – is heeft dit deel de titel *De facilitaire dienstverlening* gekregen. Evenals andere objecten manifesteert taal zich in alle drie domeinen: in die van de materiële werkelijkheid en het niet-TR uitsluitend als taalvorm, in dat van ons bewust-zijn weliswaar ook als taalvorm, maar vrijwel altijd om deze als teken te gebruiken: zijn *raison d’être*. Dat de taalvorm alleen taalteken kan zijn op het moment dat iemand dat beoogt en voor de rest z’n ‘bestaan’ dient te slijten in die vormvariant verleent zowel aan de taalvorm en aan dat tekenschap een bijzondere waarde, iets waar niet iedere linguïst aandacht aan schenkt – en wat misschien ook meer iets is voor de taalfilosoof. Naast deze kwestie ga ik uitvoerig in op de relatie tussen non-verbale objecten en taaltekens. Het meest uitzonderlijke in die relatie is het gegeven dat hetzelfde taalteken moeiteloos alle verschijningsvormen van objecten benoemt: een (individuele) fiets, de universele ‘fiets’, alsook het materiële substraat dat ons ‘prikkelst’ en dat we interpreteren als ‘fiets’ duiden we probleemloos met dezelfde term aan. Naast waarneembare en voorstelbare objecten voorzien we niet-waarneembare en niet-voorstelbare ‘parallelle’ dus eveneens van een taalteken. Dat is mogelijk omdat een teken, in tegenstelling tot een materieel object als de woordvorm, louter een functie is, waardoor het zich kan onttrekken aan allerlei grensbarrières tussen substanties. Dat wijst erop dat wij intuïtief het bestaan en de werking van de drie-domeinen-struc-

tuur erkennen. De studie als geheel heb ik de titel *All Inclusive* gegeven. De suggestie die deze oproept: enerzijds gebondenheid aan het resort, anderzijds afwezigheid van een aperte noodzaak het resort te verlaten, verwoordt tamelijk treffend op welke wijze een persoon naar mijn mening in de (zijn!) werkelijkheid staat. Aan de ‘grenzen’ van zijn resort heeft hij alle mogelijkheden met lotgenoten (uit andere resorts) te communiceren, maar wat hij daarvan opsteekt zal hij noodzakelijk ‘vertalen’ naar zijn eigen situatie.

Afsluitend heb ik nog een *Aanhangsel* toegevoegd dat het wezen van *fictionaliteit* en *fictie* behandelt. Uiteraard doe ik dit weer op basis van de reeds ontwikkelde theorie. Het blijkt dan dat er in wezen slechts één fenomeen is dat genoemde wijzen van uitdrukken onderscheidt van wat we als realiteit beschouwen, en dat is het woord van de auteur of de arrangeur. Alle onderzochte tekstinterne middelen blijken daartoe ontoereikend te zijn. De praktijk van onze ‘literatuurindustrie’ laat echter zien dat dit rigoureuze standpunt semiotisch nauwelijks of geen invloed heeft. Ik ga in dit fragment ook in op de manieren waarop men in de literatuur(wetenschap) met de begrippen *fictionaliteit* en *fictie* omgaat. Als voorbeeld van twee uitersten behandel ik werk van Roman Ingarden en Käte Hamburger. Eerstgenoemde gaat ervan uit dat deze begrippen kwalitatief vastliggen en bespreekt tot in detail welke kwaliteiten dat zijn; laatstgenoemde gaat van een neutraal, ‘naïef’ standpunt uit en ‘argumenteert zich’ naar een opvatting over fictie die velen niet zullen delen, maar wel volstrekt authentiek is. Ik noem deze methoden resp. de deductieve en inductieve. De laatste heeft in principe mijn voorkeur.

Om de toeristische metaforiek af te ronden heb ik aan de onderhavige pagina’s de titel *De aanbidding* gegeven. Voordat iemand tot boeking overgaat is het wel zo nuttig om zich eerst te verdiepen in het aanbod. Kan de ‘reële’ toerist *in spe* daarna nog van de boeking afzien, los van die metaforiek is de mens deze keuze niet gegeven.

12 Aan de wieg van deze studie heeft het plan gestaan onderzoek te doen naar het wezen van *fictionaliteit/fictie*. Het was me steeds meer opgevallen dat de meeste literatuurtheorieën wel veel aandacht schenken aan allerlei eigenschappen van fictie – over de relevantie waarvan klaarblijkelijk niet meer gediscussieerd hoeft te worden –, maar *for granted* houden wat het fenomeen *an sich* inhoudt. Het bleek echter al spoedig dat een onderzoek als het geplande alleen vruchtbaar kan zijn als het plaats-

vindt binnen een gedegen context. En wie onderzoek wil doen naar fictionaliteit en fictie kan in geen geval heen om een grondige en vooral ‘doorleefde’ kennis van wat niet-fictionaliteit en non-fictie, zeg maar: realiteit, is. Dat heeft ertoe geleid dat ik het onderzoek naar de ‘aard van de werkelijkheid’ volledig afgerond moest hebben alvorens mijzelf in staat te achten iets zinvol te zeggen over fictionaliteit/fictie.

In Deel I, § 1 maak ik het (deels ludiek, deels ernstig bedoeld) onderscheid tussen ‘filosofie’ en ‘filosofologie’. Ik hoef het onderscheid daartussen niet uit te leggen. Er is een aantal redenen geweest die mij hebben doen kiezen voor de eerstgenoemde: filosofie. Ik wil ze hier niet alle noemen, maar wel de volgende. Het is niet mijn bedoeling geweest een academisch traktaat te schrijven met alle daaraan verbonden eisen, zoals de verantwoording van elk daartoe oproepende passage. Uiteraard heb ik gebruikgemaakt van eindnoten of andere verwijzingen, niet zozeer echter op grond van een ‘academische’ als wel een ‘sociale mores’. Het aantal eindnoten is daardoor beperkt – maar ter zake – gebleven. Het aldus omzeilen van academische verplichtingen – en plichtplegingen! – maakte mijn geest en handen vrij om volledig naar eigen inzicht als een vogel naar de top van de Olympus te vliegen, waar de academicus deze alleen bereikt via de (veilige!) trap treden der verwijzingen. Het ging mij er tenslotte alleen maar om die ideeën te kunnen ventileren die, naarmate het werk vorderde, steeds vastere vormen gingen aannemen. Dat lang niet alles wat in deze studie beweerd wordt origineel – laat staan opzienbarend – is, wil ik gevoeglijk aannemen. Ik heb er echter vertrouwen in dat de wijze waarop een aantal bevindingen op elkaar wordt betrokken wel degelijk tot nieuwe inzichten kan leiden.

Ten slotte nog dit:

Het op het eerste gezicht veelvuldig gebruik van cursivering duidt niet zozeer op het ventileren van ‘onweerlegbare waarheden’ als wel op de behoefte op deze manier tekst- en argumentatiestructuren overzichtelijker te maken.

De huidige irritante en contraproductieve gewoonte onder veel (jongere) filosofen om bij verwijzing naar neutrale, een persoon aanduidende, substantieven consequent het vrouwelijke voornaamwoord te gebruiken, heb ik om genoemde redenen maar niet gevolgd.

Mijn dankbetuigingen gaan in de eerste plaats uit naar de auteurs die in deze studie – en met name in de verwijzingen – genoemd zijn.

Daarnaast wil ik echter ook mijn warme erkentelijkheid betuigen aan alle hier niet genoemde auteurs die op enigerlei wijze hebben bijgedragen aan mijn filosofische, linguïstieke en literaire bewustwording. Zonder hun onvoorwaardelijke en belangeloze steun, hun permanente beschikbaarheid, etmaal na etmaal, dag en nacht, zou dit werk niet tot stand gekomen zijn.

Ben Jongbloed, 2016